

Centaur, 1945–1948:

een koers tussen herstel en vernieuwing

SOPHIE LEVIE

Een index van *Centaur*, voorafgegaan door een korte introductie waarin informatie wordt gegeven over de inhoud, de redactie en de signatuur van dit tijdschrift, dat tot nu toe schromelijk is verwaarloosd door de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving.

De redactie van het tijdschrift *Centaur* bestond uit vier Nederlanders, Dick Binnendijk, Gerard den Brabander, Jacques Presser en Simon Vestdijk, en een Duitser, Wolfgang Cordan, die in de jaren twintig in Parijs woonde en in 1933 in Nederland terechtkwam.¹ Een Nederlands tijdschrift in de gebruikelijke zin was *Centaur* echter niet, want van meet af aan was een internationale gerichtheid het belangrijkste kenmerk van het blad. Zo had *Centaur* vanaf het eerste nummer dat in oktober 1945 verscheen – vijf maanden na het einde van de Tweede Wereldoorlog – tot en met het laatste reguliere nummer dat medio 1947 uitkwam, als ondertitel ‘internationaal cultureel maandblad’. Deze internationaliteit bereikte het blad niet alleen door teksten op te nemen uit en over Franse, Duitse, Engelstalige, Russische, Italiaanse en Spaanse literatuur, maar ook door een buitenlandse redactie aan te stellen die zetelde in Londen, Parijs en Nice, New York, Oslo en Jeruzalem. Internationaal was het tijdschrift ook doordat het viertalig was: *Centaur* nam gedichten, kort proza, een roman in afleveringen en essays op in het Frans, Duits, Engels en Nederlands en dat was voor Nederland een absolute noviteit.

Literatuur kreeg de meeste ruimte in *Centaur*, gevolgd door uiteenzettingen over artistieke en filosofische stromingen (cubisme, surrealisme, existentialisme, neokantianisme en de filosofie van Bergson). Het tijdschrift nam enkele malen opstellen en lezingen op over theater, muziek en ballet, geschreven vanuit een cultuurpolitiek standpunt. Ten slotte werd in iedere aflevering moderne kunst afgedrukt: foto's van schilderijen van onder anderen Max Beckmann, Paul Delvaux, Kay Sage en Marc Chagall, tekeningen, vignetten en houtsneden van Picasso, Maillol, Zadkine en een aantal Nederlandse kunstenaars zoals Roosenburg, Cantré, Melle, Michels en Werkman. De centaur dook op iedere voorkant en in ieder nummer op, klein, groot en op verschillende manieren gestileerd.

Na de achttien nummers die tussen oktober 1945 en medio 1947 los uitkwamen, verscheen er een *Centaur*-jaarboek dat 1947/48 werd gedateerd en was samengesteld volgens hetzelfde recept als zijn voorgangers. In totaal beslaat *Centaur* 1250 pagina's. *Centaur* begon in medias res met drie Nederlandse liefdesgedichten van Cola Debrot en de lezer die iets wil weten over de voornemens van de redactie zoekt in de eerste zes nummers tevergeefs naar standpunten of verklaringen. Achterin het zesde nummer wordt dan plotseling met enige trots vermeld welke teksten het tijdschrift in het eerste halfjaar heeft opgenomen. ‘Opbouw en wederaanknopng der internationale rela-

ties' is de formulering die de redactie gebruikt om haar werk van de eerste zes maanden te karakteriseren en in die woorden is al iets van een programma te lezen.

In de vier redactieverklaringen die *Centaur* bevat, de inleiding bij het dubbelnummer 'Hommage à la Grèce', de tekst waarmee de tweede jaargang opende, de toespraak die redacteur Binnendijk hield ter gelegenheid van de opening van de Centaurentoonstelling georganiseerd bij kunsthandel Santee Landweer in Amsterdam in 1946 en het 'Nawoord' waarmee nummer 18 werd afgesloten, zijn twee centrale lijnen te onderscheiden. De periode direct na de oorlog wordt enerzijds aangeduid als een tijd van politieke en economische ontredde en onzekerheid. Er wordt gesproken over de verscheurdheid van Europa en over culturele wanhoop, en zelfs het gebrekkige postverkeer wordt genoemd. Duitsland wordt aangeduid als een ruïne, van Europa en Nederland wordt gezegd dat men daar zoekt naar figuren en denkbeelden die kunnen fungeren als baken om op te koersen. Het themanummer over Griekenland dient als rustpunt en huldebetuyging aan een cultuur die in alle tijdperken tot de verbeelding heeft gesproken. De redactie heeft een groot aantal binnen- en buitenlandse kunstenaars uitgenodigd om 'hun standpunt tegenover Griekenland te bepalen'. Uiteraard hoopt zij dat de lezers inspiratie en kracht zullen putten uit al het materiaal dat haar oproep heeft opgeleverd en dat in de 'Hommage' wordt gepresenteerd. Uit deze lijn spreekt heel duidelijk het besef dat de oorlog een abrupte cesuur heeft teweeggebracht met het denken en de creativiteit van voor 1940 en de onzekerheid of en hoe deze breuk hersteld moet worden.

Daarnaast is er een lijn waarneembaar waaruit in ieder geval een poging tot vernieuwing spreekt. De redactie zag het als haar opdracht het Nederlandse publiek voor te lichten over de belangrijkste geestelijke en culturele stromingen in het buitenland. Niet om een bepaalde richting te propageren, maar om te tonen wat er gaande was. Als na achttien nummers het surrealisme – dat voor de oorlog nog maar op zeer kleine schaal in Nederland was geïntroduceerd – en het existentialisme aan de lezers zijn voorgesteld en allerlei nieuwe ontwikkelingen in de verschillende kunstvormen zijn besproken en in het geval van de literatuur ook getoond, beschouwt de redactie haar taak als vervuld.² Zij staakt dan haar werk, daartoe, zoals altijd, mede gedwongen door de financiële situatie.³

De Nederlandse redacteurs behoeven nauwelijks een introductie. Binnendijk, Den Brabander en Vestdijk hadden alledrie al een rol gespeeld in de vooroorlogse letterkunde. Bij de naam Binnendijk wordt uiteraard altijd verwezen naar de omstreken Prisma-bloemlezing. In *Centaur* trad hij, leraar Nederlands aan het Vossiusgymnasium, later hoofd van de afdeling Kunstzaken van de gemeente Amsterdam, naar voren als kenner van de internationale literaire traditie en vanwege zijn belangstelling voor nieuwe kunst. Den Brabander behoorde, evenals Ed. Hoornik, zijn opvolger in de redactie na het eerste jaar, tot de Amsterdamse school, een groep dichters wier poëzie in de crisisjaren werd gekenmerkt door sociaal engagement en alledaags realisme. Vestdijk, die van alle medewerkers het grootste aantal *Centaur*-pagina's heeft gevuld, vertegenwoordigde als lid van de vroegere *Forum*-redactie het meest expliciet de band met de eigen recente traditie. Presser, ten slotte, was historicus, leraar aan dezelfde school als Binnendijk, later hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, en auteur van een wetenschappelijk en een literair oeuvre.

Wolfgang Cordan, de enige niet-Nederlander, werd geboren in Berlijn, assisteerde volgens zijn eigen zeggen Erwin Piscator in de tijd van het Bauhaus en kwam in contact met de daar aanwezige politieke en artistieke avant-garde. In Parijs bewoog hij zich in

de kringen van de surrealisten, hij was bevriend met Ivan Goll⁴ – later een van de buitenlandse redacteurs van *Centaur*. In Amsterdam publiceerde Cordan in 1935 een *Essai over het Surrealisme* bij de socialistische uitgeverij Contact. Van 1934 tot 1940 was hij een van de redacteurs van *Het Fundament*, maandblad voor politiek, economie, cultuur en literatuur, dat Contact uitbracht. En Cordan was redacteur van het surrealistische tijdschrift *Centaur* waarvan in 1939 bij de Maastrichtse uitgever Stols twee nummers verschenen.

‘Onze’ *Centaur* heeft dus een voorloper gehad, een tijdschrift, zo leert het onderzoek tot nu toe, waaraan deels dezelfde namen verbonden waren en dat deels volgens dezelfde opvattingen werd gemaakt.⁵

Cordan en Den Brabander zijn de twee redacteurs die zowel bij de *Centaur* van 1939 als bij het gelijknamige tijdschrift van na de oorlog betrokken waren. Van de buitenlandse redacteurs⁶ speelden Ivan Goll en de Noor Eidem al bij de eerste *Centaur* een rol. Zoals heel vaak bij tijdschriften is het moeilijk vast te stellen wat de functie van de buitenlandredactie is geweest en hoe die functie precies is vervuld. Het signaleren van geschikte kopij en het bemiddelen bij het verkrijgen ervan, eigenlijk spreekt dat vanzelf; en verder is vermeldenswaard dat alle buitenlanders zelf ook een een tijdschrift-achtergrond hadden.

Het is bijna overbodig op te merken dat de oorlog geen van de redacteurs onberoerd had gelaten. Cordan heeft als Duitser in Nederland vele malen in gevaarlijke situaties verkeerd. Het is bekend dat hij aan het eind van de oorlog hoofd was van een kleine verzetsgroep die sabotagedaden verrichtte in Nederland en België. Vestdijk werd als gijzelaar door de Duitsers gevangen gehouden in Beekvliet en St. Michelsgestel. Presser, een jood, was zijn leven sowieso niet zeker; hij zat het grootste deel van de oorlog ondergedoken. Binnendijk en Den Brabander hebben minder directe problemen gehad dan de andere drie – maar vol problemen was de tijd voor iedereen. En dat die problemen één, twee, drie jaar na de oorlog nog op allerlei manieren aanwezig waren, blijkt in de eerste plaats uit de toon en de bewoordingen van de redactieverklaringen waarvan al enkele voorbeelden zijn gegeven.

Hoe belangrijk de redactie het vond om haar lezers (weer) te interesseren voor het leven buiten de landsgrenzen wordt duidelijk uit de wijze waarop zij haar wens een ‘Europees gesprek’ tot stand te brengen verwoordde. ‘Het is ons doel om door voorlichting en kennis tot een Europees gesprek te komen’, zo beschreef de redactie wat zij als haar taak zag. In dezelfde tekst wordt vermeld dat zij een dergelijk gesprek zag als een noodzakelijke voorwaarde om de Nederlandse cultuur op Europees peil te krijgen.

Waaruit bestond dat Europese peil? Teksten in verschillende genres – poëzie, proza, lezingen, essays – van en over onder anderen Valéry, Gide, Paulhan, Eluard, Aragon, Malraux en Sartre, uit Engeland T.S. Eliot en Stephen Spender, en uit het Duitse taalgebied Hauptmann, Hesse, Kafka, Thomas en Klaus Mann. Ook de literaire traditie kreeg een – zij het bescheiden – plaats: Shakespeare, Racine, Goethe en Dickens kregen aandacht in opstellen van de hand van Nederlandse auteurs.

Uit de Nederlandse literatuur werden uiteraard ook nieuwe teksten opgenomen, het is echter wel duidelijk dat deze in een impasse verkeerde. In een artikel over dit onderwerp werd het onomwonden gezegd: Ter Braak en Du Perron, de grote mannen van Forum waren dood, de dichter Hendrik Marsman ook, en een nieuw, krachtig geluid was nog niet te horen. Kennelijk hoopte de redactie dat de twee stromingen uit het buitenland, die zij zoveel ruimte gaf, de Nederlandse literaire wereld zouden inspireren en op het verlangde Europese peil zouden brengen. Het existentialisme via twee opstellen van de Leidse romanist Dresden en via het christelijk existentialisme

van Gabriel Marcel als tegenstem. Het surrealisme door talloze gedichten uit die stroming af te drukken, surrealistische kunst te reproduceren en regelmatig opstellen te plaatsen over surrealisme, poëzie en kunst.

Aan de vernieuwing van de literatuur en de literaire kritiek, en in mindere mate van de andere kunsten wordt in *Centaur* het meeste aandacht besteed, maar het tijdschrift nam ook enkele artikelen op over de politieke en morele situatie in Duitsland en Europa en het democratisch denken in Europa die opvallend mild van toon zijn. De auteurs van deze artikelen, zowel de kunstenaars als de wetenschappers, hoorden allen tot de intellectuele elite van dat moment. Nadien zijn zij heel verschillende kanten opgegaan, maar het is bijna ontroerend ze hier even bij elkaar te zien in een gezamenlijk streven die Europese koers uit te zetten waaraan op dat moment een grote behoefte bestond.

Ten slotte een voorlopige visie op dit tijdschrift in de Nederlandse context van 1945 tot 1950. Die visie zit natuurlijk al besloten in de titel. Dat *Centaur* koerste tussen herstel en vernieuwing spreekt uit ieder nummer van het tijdschrift. Over het aantal abonnees en de oplage van het blad heb ik, zoals gezegd, nog geen gegevens gevonden, maar de redactie meldt zelf dat het kleine aantal abonnementen en het gebrek aan middelen om de medewerkers te betalen een van de redenen was om de uitgave te staken. Een tweede reden was zonder twijfel dat de redactie haar taak als volbracht beschouwde. Het herstel was vergevorderd en het gesprek was weer op gang gebracht. De derde reden is dat literair Nederland nu wel aan iets echt nieuws toe was. En dat zou al gauw komen met het optreden de Vijftigers, de generatie die de poëzie in Nederland radicaal vernieuwde.

1. Deze tekst is een bewerking van de lezing 'Centaur, 1945-1948: entre redressement et renouveau', die ik op 22 maart 1996 hield tijdens een atelier over na oorlogse tijdschriften, georganiseerd door het Institut d'Histoire du Temps Présent (CNRS) te Parijs.
2. Hoe onbekend *Centaur* nog is in de Nederlandse literatuurgeschiedenis blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in *Literatuur en moderniteit in Nederland* wel de publicatie van S. Dresden *Existentie-philosophie en literatuurbeschouwing in Nederland* uit 1946 wordt genoemd, maar dat niet wordt vermeld dat deze tekst in 1945 al in afleveringen in *Centaur* was verschenen. De afwezigheid van *Centaur* verbaast hier des te meer, omdat vele binnen- en buitenlanders die in *Literatuur en moderniteit* als deelnemers aan de intellectuele discussies genoemd worden, zoals Gerard Diels, Annie Romein-Verschoor, Gabriel Marcel en Sartre, in het *Centaur*-milieu prominent aanwezig waren. Zie Frans Ruiter en Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*, Amsterdam, de Arbeiderspers, 1996, 272, passim.
3. Gegevens over oplage, verspreiding en ontvangst van *Centaur* ben ik nog niet tegengekomen. Op grond van de verwijzingen die her en der (in archieven en briefwisselingen) opduiken, durf ik echter wel te voorspellen dat gedegen spoorwerk een vollediger beeld zal opleveren dan ik nu kan geven. Zo begreep ik uit informatie die mij onlangs door Helleke van den Braber werd toegespeeld, dat de Utrechtse mecenas Matthieu

René Radermacher Schorer bij de financiering van het tijdschrift betrokken is geweest.

4. De schrijfwijze van eigennamen en buitenlandse woorden wijkt in *Centaur* nogal eens af van wat nu gebruikelijk is: Ivan Goll is Yvan Goll; het woord essay wordt consequent op de Franse wijze gespeld: 'essai'.
5. Over Cordan, zijn vele avonturen en contacten en zijn rol in, vooral het vooroorlogse, *Centaur* en *Het Fundament* gaat het hoofdstuk 'Wolfgang Cordan. Een surrealistische guerilla door Nederland' in: Hans Renders, *Verijdelde Dromen. Een surrealistisch avontuur tussen De Stijl en Cobra*, Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen 1989, 133-157. Een eerder portret van Cordan is gegeven door W. Huesmert, 'Wolfgang Cordan, een vergeten Duitse dichter', in: *Bzzletin* 94 (maart 1982), 76-80. Zowel de tekst van Renders als die van Huesmert bevat illustraties. Een Duitse visie op Cordan en zijn rol in de Nederlandse literatuur wordt gegeven in Lothar Jordan, *Europäische und nordamerikanische Lyrik im deutschen Sprachraum 1920-1970. Studien zu ihrer Vermittlung und Wirkung*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1994, 104-110. Met dank aan Peter Kegel voor zijn opmerkelijkheid!
6. Met ingang van nummer 6 van de eerste jaargang (maart 1946) worden de buitenlandse redactieleden vermeld. Onder de Nederlandse redactie staat: 'Voor het buitenland: Alex Comfort (an Paul Lenda (Londen), Claude Serbanne (Nice), Yvan Goll (New York), Odd Eidem (Oslo) en Heinz Politzer (Jerusalem).'